

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **RING ÉVA**
A BARI KONFÖDERÁCIÓ ÉS A RZECZPOSPOLITA
ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSA
- **GEBEI SÁNDOR**
OROSZ-POROSZ ÉRDEKAZONOSSÁG
A RZECZPOSPOLITA ELSŐ TERÜLETI MEGCSONKÍTÁSÁBAN
- **TÓTH FERENC**
A FRANCIA DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A RZECZPOSPOLITA
MEGMENTÉSE ÉRDEKÉBEN
- **SCHVÉD BRIGITTA KINGA**
LENGYELORSZÁG ELSŐ FELOSZTÁSA
AZ ERŐEGYENSÚLY-DISKURZUS TÜKRÉBEN
- **VARGA BEÁTA**
GALÍCIA BETAGOLÁSA A HABSBERG MONARCHIÁBA
- **KURDI KRISZTINA**
A LENGYEL ZSIDÓ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER ÁTALAKULÁSA
- **SZEMLE**
KOVÁCS ZITA, URBÁN MÁTÉ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 1.

TARTALOM

Birodalmi terjeszkedés Közép-Európában. A Rzeczpospolita első megcsonkítása, 1772 (Mitrovits Miklós)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Ring Éva: A bari konföderáció és a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása	5
Gebei Sándor: Orosz–porosz érdekazonosság a Rzeczpospolita első területi megcsonkításában	43
Bebesi György: Lengyelország első megcsonkítása az orosz birodalmi külpolitika szemszögéből	57
Dinnyés Patrik: Anya és fia nézetkülönbsége a Rzeczpospolita első területi megcsonkítása kapcsán	67
Tóth Ferenc: A francia diplomácia törekvései a Rzeczpospolita megmentése érdekében	83
Schwéd Brigitta Kinga: Lengyelország első felosztása az erőegyensúly-diskurzus tükrében a kortárs londoni hetilapok véleménycikkeiben	99
Varga Beáta: Galícia betagolása a Habsburg Monarchiába. A kelet-galíciai rutének helyzete 1772–1918 között	121
Kurdi Krisztina: A lengyel zsidó önkormányzati rendszer átalakulása Lengyelország első megcsonkítása után	139
<i>Szemle</i>	
A „fekete királyné” élete (Urbán Máté)	161
Az oktatás finanszírozási háttere a középkorban és a korai újkorban (Urbán Máté)	168
Észak és Dél veszélyes viszonya, avagy Olaszország születése (Kovács Zita)	172

Jelen számunkat Mitrovits Miklós szerkesztette

Orosz–porosz érdekezésség a Rzeczpospolita első területi megcsónkításában

A Rzeczpospolita kárára létrejött 18. századi orosz–porosz érdekezésség előzményei a lengyel–litván állam 17. század folyamán elszenvedett kudarcával függtek össze. Ekkor áldozott le végérvényesen a „Mindkét Nemzet [Lengyel–Litván] Köztársaságának” (*Res Publica Utriusque Nationis*) kelet-európai nagyhatalmisága. A „kis északi háború” (1655–1660, a *potop*), a „kelet-európai harmincéves háború” (1654–1686) és „a nagy északi háború” (1700–1721) katonai vereségei és következményei, a politikai rendszerben és nem utolsósorban a nemzettudatban bekövetkezett változások többször is a végveszélybe sodorták a Piastok, Jagellók hajdani dicsőséges államát. Az állam fennmaradását, a krízishelyzetekből való menekülést ezután már nem a katonai, hanem a diplomáciai eszközök biztosították.

A kelet-európai lengyel nagyhatalmiság vége

A *potop*ból (az özönvízből) való kimenekülést a Habsburgok katonai segítsége, illetve a protestáns Brandenburg-Poroszország „területi kiárúsítása” eredményezte. Vasa (Waza) János Kázmér lengyel király (1648–1668) 1656 decemberében, mint katolikus uralkodó a katolikus uralkodótól, katonai segítséget kapott III. (Habsburg) Ferdinánd német-római császártól a nem katolikusok (Svédország, Brandenburg, Erdély) elleni háborújához, amit váratlan halála után a fia, I. Lipót (még nem császárként) magyar–cseh király váltott valóra az 1657. május 27-i szerződéssel.¹

A véd- és dacsövetséget vállaló királyok ünnepélyesen fogadták, hogy országaik és királyságaik biztonsága, illetve a lengyelországi béke helyreállítása érdekében (*pro restauranda pace in Polonia*) egyesítik erőiket. Ugyanakkor leszögezték, hogy Bécs katonai támogatása semmiképpen nem sérti a vesztfáliai békét, mivel a segélyhad a harmincéves háborúból kimaradó Lengyelország területén alkalmazható a svéd szövetségesek ellen. Amíg II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadát sikerült a lengyeleknek kapitulációra kényszeríteni Czarny Ostrównál (1657. július 22.), addig a másik svéd szövetségest, Frigyes Vilmos porosz herceget, a bran-

* A szerző az MTA doktora, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BMK Történelemtudományi Intézetének professor emeritusa (3300 Eger, Eszterházy tér 1., gebei.sandor@uni-eszterhazy.hu).

¹ *Traktaty polsko-austriackie*, 1985. 31–37., 38–43.

denburgi nagy választófejedelemet a wehlai (Welawa) (1657. szeptember 19.)² és a brombergi (Bydgoszcz) egyezményrel (1657. november 6.) csábították át a lengyel oldalra. Waza János Kázmér lengyel király feloldotta Hohenzollern Frigyes Vilmost a senior-vazallusi viszonyából, a Porosz Hercegség szuverenitásával fizetett Svédország és Brandenburg lengyelelles szövetségének felbontásáért. A bydgosz-czi jezsuiták templomában fogadott esküvel az 1525 óta a lengyel király vazallusként létező Porosz Hercegség végérvényesen levált a Rzeczpospolita „testéről”. Ezt a nemzetközi viszonyrendszerben beállott komoly változást a „kis északi háborút” lezáró oliwai béke (1660. május 3.) szentesítette.³

Az Ukrajna feletti uralom megszerzéséért folytatott „kelet-európai harmincéves háború” (lengyel-orosz háború) első szakasza 1667-ben átmenetileg lecsendesedett, a szemben álló felek 1667. január 30/február 9-én Andruszovóban (Szmolenszk melletti falucskában) 13,5 évre fegyverszünetet kötöttek.⁴ A 17. század elején még az „orosz cári titulussal” rendelkező lengyel király 1667-ben nemcsak az igénytitulusától búcsúzott el, hanem a kibővített „Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország egyeduralkodója és cárja” megszólítást is hivatalosítani volt kénytelen. A nemesi köztársaság a háború tárgyát képező Dnyeperen túli területeit elveszítette, így a Balparti-Ukrajna orosz fennhatóság alá került, a lengyel Ukrajna csupán a Jobbparti-Ukrajnára korlátozódott. A lengyelek minden követ megmozgattak azért, hogy az 1667. évi békét revideálhassák, ám diplomáciai és katonai vállalkozásaik sorra meghiúsultak.

Az 1654-ben kirobbant háborúnak 1686-ban az „örök időre (*на вечные времена*) szóló béke” vetett véget.⁵ Az aláírás hivatalos ceremóniája Moszkvában, a cári trónteremben zajlott 1686. április 26/május 6-án. A „kelet-európai harmincéves háború” Oroszország totális győzelmével zárult, az ideiglenes érvényességű andruszovói cikkelyek „örök időkre” hatályosak lettek, az oroszok által elhódított területek (Balparti-Ukrajna, Zaporozsje [a Dnyeper zuhogóin túli terület], Csernyigov, Szmolenszk, Sztarodub, Novgorod-Szeverszkij városok és környéke) véglegesen cári tartományokká szervesültek. A permanens viszálykodást kiváltó vallási és egyházi kérdésben a Rzeczpospolita szintén visszavonulót fűjt. Kényszerből, de elfogadta a pravoszlávok szabad vallásgyakorlatának becikkelyezését, vállalta, hogy a „görög-orosz vallás” püspökei (a łucki, a przemyśli, a lwówi, a belarusz) és főapátjai (a wilnói, a połocki, a miński, az orszai) zavartalanul tevékenykedhetnek. Sőt, beleegyezett abba is, hogy a pravoszlávia érdekeit Oroszország uralkodója képviselje, alkalomadtán védelmezze a lengyel-litván államban.

A „nagy északi háborúban” (1700–1721) és az azt követő évtizedekben, az úgynevezett „szászok uralma alatt” (II. Wetty [Erős] Ágost 1697–1733, majd fia III. [Kövér] Ágost 1733–1763) a Rzeczpospolita külső és belső okok következtében teljes demoralizáltságba süllyedt. A szász választók lengyel királyságai nemhogy

2 *Volumina Legum*, tom IV. 1860. 239. Wehlau/Welawa ma Znamenszk, az oroszországi Kalinyingrád (Königsberg/Królewiec) különleges övezetben.

3 *Theatrum Pacis*, pars I. 1684. 613–658. Oliwa ma Gdańsk egyik kerülete.

4 A dokumentum kiadása: ПСЗ 1830. том 1. 657–669. Lásd még: Wójczik, 1959.

5 ПСЗ 1830. том 2. 770–786.

előmozdították volna a perszonalunióban lévő országaik kölcsönös megerősödését, éppen ellenkező irányba taszították azokat. II. Ágost, aki 1700-ban meggondolatlanul, a Rzeczpospolita tudta nélkül és katonailag előkészületlenül rátámadt az 1621 óta svéd kézen lévő Rigára, tetteivel lángba borította az egész Baltikumot, és újra kiélezte az 1661 óta nyugodt orosz–svéd külkapcsolatokat. Alig két év leforgása alatt elveszítette fővárosait, Varsóban és Krakkóban svéd helyőrségek állomásoztak. A királyukkal elégedetlen lengyelek a varsói konföderációba szerveződve 1704-ben nemcsak detronizálták őt, hanem Stanisław Leszczyński (I. Szaniszló) személyében XII. Károlynak tetsző ellenkirályt választottak és koronáztak meg 1705-ben. A lengyel királyok (király – ellenkirály) küzdelmében a svéd katonai fölény érvényesült, II. Ágost 1706-ban hivatalosan is lemondani kényszerült királyságáról, alattvalóit hűségesküjük alól felmentette, uralkodói jogait átengedte I. Szaniszlónak.⁶ Az uralkodóváltást el nem ismerő és azt tagadó sandomierzi konföderátusok I. Péter cár védőszárnyai alá húzódtak. A meghasonlott lengyel–litván társadalom további sorsa tulajdonképpen a svéd–orosz háború kimenetelétől függött. Közismert, hogy a fordulópontot a Poltavánál 1709. június 27./július 8-án vívott csata jelentette, ahol XII. Károly tudatosan vállalt öngyilkos harcában – szó szerint értendő! – döntő vereséget szenvedett.⁷

A poltavai orosz diadal XII. Károly kreatúrájának, I. Szaniszlónak a sorsát is megpecsételte, I. Péter cár pedig fátylat borított „barátja” engedetlenségére, és visszahelyezte II. Ágostot trónjára. Az 1700., 1704. évi orosz–lengyel államszerződések 1709-ben, módosításokkal, immár harmadjára is érvénybe léptek, ezután az orosz–lengyel koalíció – kibővülve még Szászországgal, Dániával és 1714 után Poroszországgal – folytatta a Svédország elleni háborút. A király és az országgyűlés (szejm) hatalmi dualizmusából fakadó ellentét ezúttal is a felszínre tört. II. Ágost, akárcsak 1700-ban, az ország beleegyezése nélkül mondott igent a háború folytatására, ismételten alkotmányt sértett. Az uralkodásra alkalmatlan személy eltávolítására életre hívott konföderáción II. Ágost csak orosz katonai erő segítségével tudott fölülkerekedni 1715–1717-ben. Az 1717. évi, úgynevezett „néma szejm” – a törvények felolvasására, illetve meghallgatására kényszerített szejm – esete is arról árulkodik, hogy a király hatalmon maradásának nélkülözhetetlen eszköze a cári hadsereg lett.

Még inkább nyilvánvalóvá vált Oroszország korlátlan befolyása a Baltikumban és a Rzeczpospolitában az 1721. évi, nagy északi háborút lezáró nystadti (ma Uusikaupunki, Finnország) békével. A 24 cikkelyből álló dokumentum⁸ a svédek balti hegemoniáját egyszer és mindenkorra megtörte, a Ladoga-tótól az 1701. január 18-tól létező Porosz Királyságig húzódó tengermellék minden kikötőjével (Riga, Revel [Tallinn], Narva, Viborg), Ösel, Dagö szigetekkel együtt orosz birtokba került.

6 Lásd az 1706. szeptember 14/24-i altrandstädti (Lipcse mellett) békeszerződés pontjait. *Theatrum Europeum*, 1718. 140–143.

7 Részletesen lásd: Gebei, 2009. 903–939.

8 *Сборник архивных документов*, 1992. 118–131. A dokumentum szövege online: Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией. <http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltés: 2023. november 7.).

A Rzeczpospolita és Svédország ellenségeskedése is orosz közvetítéssel jutott nyugvópontra. (Nem mellesleg a Német-római Birodalom és az Oszmán Birodalom mellett egy új birodalom született 1721-ben Európában, az Orosz Birodalom, a *Российская империя*.)

A „fekete sasos uralkodók” szövetsége

A Rzeczpospolita új királya, III. (Wetty) Ágost (1733–1763), akárcsak az apja 1697-ben, a német-római császárnak és az orosz cárnak köszönhetette a koronáját. Akkor I. (Habsburg) Lipót és I. Péter támogatása döntött II. Ágost javára, 1733-ban VI. Károly császár (1711–1740) és Anna Ivanovna cárnő (1730–1740) voksolt a Wetty-utódlás mellett. A császárnak mindennél fontosabb volt a *pragmatica sanctio* elfogadtatása a birodalmon belül, és ehhez gesztust tett Szászországnak, Brandenburg-Poroszországnak – a Rzeczpospolita rovására. Oroszország az 1730-as évektől a pravoszlávia harcos képviselőjeként viselkedett a lengyel–litván területeken. Mint *defensor fidei* a protestáns poroszokat is maga mellett tudhatta a türelmetlen katolikusokkal szemben. A császárok (1721-től az orosz cár is imperátor!) támogatását élvező, mindvégig csak Drezdában tartózkodó III. Ágost harminc éven át viselte a lengyel koronát. Formálisan az ország uralkodója volt, de ura soha nem volt!⁹

Mindennél beszédesebb adat III. Ágost király bábuszerepére az, hogy a három évtizedes uralkodása idején összehívott valamennyi szejm, éppen 30 szejm, eredménytelenül oszlott fel. Mindegyik országgyűlés az alkotmányos jognak minősülő, hírhedt *liberum veto*nak esett áldozatul. A belső anarchiát életre keltő és az azt éltető nemesi demokrácia, az „arany szabadság” (*zlota demokracja*) teljesen szétzilálta az államot, a szomszédos államok vadászterületévé tette a Rzeczpospolitát. A dicső múlttal rendelkező nemesi köztársaság a 18. században már elveszítette aktivitását a nemzetközi politikában, presztízse a múlté lett, és csupán passzív szemlélőjévé vált még az őt hátrányosan érintő európai eseményeknek is. E vonatkozásban említendő az általános európai békét veszélyeztető osztrák örökösödési háború (1740–1748) és az osztrák revans-, azaz a hétéves háború (1756–1763) is.

A Rzeczpospolita területe a hadakozó felek felvonulási terepe volt, így elszenvetde a háborúskodásból fakadó, a hátországot sújtó valamennyi káros következményt. Akkor is, amikor még érvényben volt a hagyományosnak tekinthető orosz-osztrák szövetség (*alliance définitive*, 1746. május 22./június 2.),¹⁰ és akkor is, amikor az új orosz császár, III. Péter (1762. január–július) felbontotta az érvényes szerződést, és az addigi ellenséggel, Poroszországgal kötött paktumot. Ebben azt vállalta, hogy Poroszországot érő – mind osztrák, mind francia – támadás esetén kompletten felszerelt segélyhaddal (15 ezer gyalogossal, ötezer lovassal) siet a vé-

⁹ Staszewski, 1996. 249–260.

¹⁰ *Собрание трактатов и конвенций*, том 1. 1874. 145–178.

delmére.¹¹ A II. Frigyes porosz királyt bálványozó „németes cár”¹² a győztes orosz seregeknek megálljt parancsolt, tettevel Ausztriát, a volt koalíciós társat a hubertusburgi béke (1763. február 15.) elfogadására, a Sziléziáról és a Glatz grófságról való végleges lemondásra kényszerítette. Igaz, hogy a békekötésre már a rejtélyes körülmények között elhalálozott cár-császárt az uralkodásban követő feleség idején került sor, de az ízig-vérig pravoszlávvá lett egykori protestáns vallású német, anhalt-zerbsti hercegnő, II. Katalin sem változtatott a férje döntésén, azonban merőben más számításból fogadta el Szilézia porosz bekebelezését. Ez pedig a küszöbönálló „lengyelkérdés” volt, vagyis a halálos beteg III. Ágost király utódlásának az ügye.

II. Frigyes – annak ellenére, hogy le- és elkötelezettje volt Oroszországnak – a „lengyelkérdést” Poroszország biztonságával kötötte össze. A porosz „flótás” (fuvolás) király már III. Ágost életében – igaz, még nem hivatalosan – megüzente II. Katalinnak: a lengyel trón ügyében teljes egyetértésre törekszik a pétervári udvarral és kölcsönös egyeztetést kezdeményez. Javasolta, hogy a „fekete sasos uralkodók” ne engedjenek egy harmadik „sasos” (vagyis osztrák) jelöltet a lengyel trónra, ő pedig – aki 1759-ben, a kunersdorfi (kunowicei, 1759. augusztus 12.) vereség után még az öngyilkosság gondolatával is eljátszott, mert Poroszországnak vége! – viszonzásul arra kötelezte magát, hogy francia jelöltet nem tűr el Varsóban.

Ezt a porosz „jóindulatot” azonban ki kell egészítenünk II. Frigyes régen dédelgetett expanziós szándékával is. Először 1752. évi politikai végrendeletében írta le politikai ábrándjait, a keleti hódítás céljait. Mint megszerzendő, elhódítandó településekre vetett szemet a legjelentősebb többnemzetiségű, multikulturális gazdag városokra, nehogy az erőtlén lengyelektől „az orosz-tatár hordák” kezére jussanak az egyébként is lutheránus városok: Danzig (Gdańsk), Elbing (Elbląg), Thorn (Toruń), Marienwerder (Kwidzyn), és nehogy Oroszország gazdagodjon a visztulai gabonakereskedelem hasznából.¹³

11 Lásd a részleteket az 1762. június 8/19-én kötött pétervári orosz–porosz szerződésben, például az V–VI. artikulusban. *Собрание трактатов и конвенций*, том V. 1880. 390–400. és a külön cikkelek 400–408.

12 1762-ben I. Péter cár lánya, a gyermektelen I. Erzsébet cárnő (1740–1761) utódjául unokaöccsét (testvérének, Anna Petrovának Kielben született fiát), a schleswig-holsteini hercegi címet viselő Karl Friedrichet (Oroszországban: Pjotr Fjodorovicsot) jelölte. A tizenéves koráig Kielben nevelkedett herceget Péterváron a cárnő nagynénje minden próbálkozása ellenére sem sikerült oroszra nevelni. A III. Péterként trónra lépő Nagy Péter-unoka – feleségétől, a későbbi II. Katalin cárnőtől, Sophie Auguste Friderike von Anhalt-Zerbsttől (pravoszláv kereszttségben: Jekatyerina Alekszejevna) eltérően – megvetette az orosz környezetet, „kényszerlakhelynek” tekintette Oroszországot. Abban reménykedett, hogy példaképe, II. Frigyes porosz király (1740–1786) támogatásával visszatérhet szülővárosába, Kielbe. Féléves cári uralma viszont elegendő volt ahhoz, hogy II. Frigyes a totális vereségtől és Kelet-Poroszország elvesztésétől megmentsen.

13 A héteves háború „túlélését” Poroszországnak Oroszország pálfordulásán kívül Nagy-Lengyelország gazdasági „kirablása” is elősegítette. 1762–1763-ban a porosz katonaság az élelmiszerek kényszerárfolyamú felvásárlásaival, hamis pénzek forgalmazásával, szisztematikus gabonarekvirálásokkal nincstelenné tette a helyi lakosságot. Bömelburg, 2013. 24.; Konopczyński, 1947. 84–88.

„Királycsinálás” Lengyelországban

Visszatérve a halálos beteg III. Ágost uralkodása utáni időkre vonatkozó tervekre, a Rzeczpospolita jövőjével kapcsolatos elképzelésekre, a „királycsináló” orosz, porosz uralkodók pontosan értették és tudták, hogy a Rzeczpospolita társadalmának elege volt az idegenekből, csakis Piast-házi, azaz saját nemzetbeli jelölt nyerheti el a koronát. A Rzeczpospolita mágnáscsaládjainak mozgolódásai, frakciózásai szintén ez irányba mutattak. Kiemelten a Czartoryski, illetve a Potocki család politikai szándékai voltak ekkor a mérvadóak. Mivel II. Frigyes „lengyelországi beágyazottsága” – megengedően szólva – jócskán elmaradt a több évtizedes orosz befolyás mögött, így semmi meglepő nincs abban, hogy az oroszok által preferált személy lett a befutó királyjelölt.

II. Frigyes a hétéves háborúval megőrzött eredmények elismerése és titkos hódító tervei fejében minden ellenvetés nélkül elfogadta koronás főnek az oroszok kiválasztottját, a világot látott, művelt, több nyelven beszélő kultúrembert, II. Katalin cárnő egykori kedvesét, a litván főasztalnokot, Stanisław August Poniatowskit (II. Szaniszló Ágostot, 1732–1798). A félreértések elkerülése végett le kell szögezünk: a jelölésben nem II. Katalin és Poniatowski régi szerelmi viszonya volt a döntő mozzanat, hanem a Czartoryski „Familia”¹⁴ támogatása. Kétségtelen, hogy a trónra kiszemelt fiatalember rendelkezett orosz tapasztalatokkal, kapcsolatokkal, de a Czartoryskiak társadalmi és politikai súlya bizonyult meghatározónak. Egyébként is a Czartoryski meg a Poniatowski család rokonságban állt egymással, a királlyá szentelendő egykori pétervári diplomata (1755–1758) anyja Konstancja Czartoryska volt! A belső és külső támogatottság egybeesése alapot adott arra, hogy 1764. március 31/április 11-én Péterváron egy nyolc évre hatályos, az orosz–porosz külpolitikai érdekek összhangját kifejező, titkos védelmi szövetség köttessen. A szövetségi szerződés alapját 14 artikulus képezte, de ez kiegészült még négy titkos és egy „legtitkosabb” artikulussal.¹⁵

A fő „mondanivalót” a titkos cikkelyek hordozták. A felek abban állapodtak meg, hogy ha szükséges, katonai erővel is (10-10 ezer gyalogos, két-kétezer lovas) garantálják a Rzeczpospolitában a szabad királyválasztást. Egyrészt biztosították maguknak a nemesi köztársaság belügyeibe való beavatkozás jogát, erőszakkal is, másrészt eleve kizárták a szász, a francia és az osztrák trónkövetelőket a koronaért vetélkedők sorából. Ugyancsak a közös érdek hangsúlyozása állt

14 Michał Fryderyk Czartoryski litván nagykancellár volt a „Familia” alapítója, vezetője. Ismertebb tagjai: August Aleksander Czartoryski rusz (Iwówi) vajda, Adam Kazimierz Czartoryski podóliai generális, Kazimierz Poniatowski lengyel kamarás, Andrzej Poniatowski osztrák tábornok, Michał Jerzy Poniatowski, a varsói Keresztelő Szent János-káptalan dékánja, Stanisław Poniatowski krakkói várnagy, Michał Kazimierz Ogiński litván nagyhetman, Michał Józef Massalski litván főhetman, Ignacy Jakub Massalski vilnai püspök, Paweł Michał Mostowski pomerániai vajda, Jerzy Detloff Flemming litván főkincstartó, Andrzej Hieronim Zamoyski inowrocławai vajda, Stanisław Lubomirski lengyel főfegyverhordozó, Hieronim Antoni Szeptycki plocki püspök, Antoni Kazimierz Ostrowski kujáviai püspök.

15 *Собрание трактатов и конвенций*, том VI. 1883. 11–33. Lásd még Joseph von Lobkowitz jelentését Pétervárról Kaunitzknak, 1764. május 1/12. In: *Сборник Российского Исторического Общества*, 1901. 45.

a nem katolikusok védelmének ügye mögött is, mert a dokumentumot aláíró felek akár „baráti”, akár „erőteljesebb” eszközök bevetését is kilátásba helyezték a leendő királynál a hátrányos megkülönböztetés felszámolásáért. A „legitimosabb” cikkelyben a porosz fél kötelezte magát, hogy Poniatowskit – így, a nevét is rögzítve – lengyel királynak elfogadja.¹⁶

A „királycsinálás” folyamata épphogy elindult (Poniatowski jelölése 1764. május 7-én, megválasztása szeptember 7-én, a pacta conventa aláírása szeptember 13-án, varsói koronázása november 25-én, Katalin napján történt), amikor 1764. július 11/22-én a vallási és egyházi követeléseket egy orosz–porosz deklarációban megfogalmazták.¹⁷ II. Katalin és II. Frigyes közös nyilatkozatban figyelmeztették a Rzeczpospolitát, hogy a pravoszlávok, az evangélikusok és a reformátusok, összefoglaló néven a disszidensek vagy a más vallásúak (*innowiercy*) hátrányos megkülönböztetése elfogadhatatlan, a vallásoknak és egyházaiknak azonos elbírálásban kell részesülniük. A megfelelő jogi válasz Poniatowskinak a koronázási szejmen elhangzott esküjével az orosz–porosz elvárásoknak megfelelően történt. A koronás fő hitelt fogadta a más vallásúak jogi és társadalmi egyenrangúsítását a római és a görögkatolikusokkal.¹⁸ Szándékának igazolására hajlandó volt fogadni a pravoszlávok küldöttségét, amelynek vezetője, Georgij (világi nevén Grigorij Oszipovics Konyisszkij) moguljovi érsek hosszú beszédben ecsetelte az egyházát és híveit ért sérelmeket. Írásba foglalt panaszlistájukat is „kegyesen” fogadta.

A terjedelmes panaszlista alapján – elfogultsága ellenére is – megállapítható, hogy a 18. században Lengyelországban fokozódott az intolerancia, a más vallásúak hitéletének és társadalmi mobilitásának akadályozásáról országos törvények, helyi rendeletek sokasága tanúskodik. Nyilvánvaló, hogy Oroszország részvétele a 18. századi európai háborúkban, az orosz hadsereg „ideiglenes” tartózkodása litván, lengyel területeken kiváltotta a katolikus egyház ellenállását, a területi integritást és szuverenitást megőrizni képtelen államhatalom helyett ez az intézmény fejezte ki a nemzeti önrendelkezéshez való ragaszkodást. A katolikus egyház a maga eszközeivel és szenátusi befolyásával egyre nehezebb helyzetbe taszította a Rzeczpospolitában élő „vallási disszidenseket”, akiknek az „állampolgári” jogosítványait is elvitatta. A jogfosztás legkülönbözőbb válfajairól szól például Georgij érsek fent említett beadványa.

Egy 1717-ben elfogadott törvény értelmében – az északi háborúra való tekintettel – a nem katolikusok gyűléseit, zsinatjait betiltották, a pravoszláv templomok építését megtiltották. Pravoszláv templomokat és kolostorokat vettek el, azokat a görögkatolikusoknak adták (1715, 1722, 1727, 1743, 1747, 1751, 1753 stb.). Az ortodox patriarkátusokkal tilos volt kapcsolatot fenntartani, a *bratszvókat* (frater-

16 *Собрание трактатов и конвенций*, том VI. 1883. 22–23.

17 Uo. 33–37. Lásd még a probléma gazdag (orosz, lengyel, német) levéltári anyagon alapuló orosz szakirodalmi feldolgozását: Ночов, 1999. 39–46.

18 *Volumina Legum*, том VII. 1860. 135. „...cum caeteris confirmavimus, in juramento nostro Catholicas Romanas nominavimus, id nihil omnibus Ecclesiis Graecis, et privilegiis earundem obesse debet, imo eadem in suo robore conservamus, tum et articulo juramenti huic nequaquam derogare volumus, quod videlicet pacem et tranquillitatem inter dissidentes de religione tuebimur et manutenebimus (...)”

nitas, testvériség, a pravoszláv hívók szolidaritás alapján szerveződő közössége) a katolikus egyház jogi hatálya alá rendelték. Gyakoriak voltak a jezsuita kollégiumok diákjainak irányított támadásai a *bratszvók* ellen (kirívó esetek: Dorohyczyn: 1715, 1717, 1722, 1732, 1738, 1742; Pinszk, Breszt: 1724, 1730, 1752; Szluck: 1744, Vilnó: 1745, 1755; Orsa: 1722, 1759; Mogiljov: 1761 stb.). Házasságkötés, keresztelés, temetés csak katolikus engedéllyel történhetett, a pravoszlávok kizárólag éjjel temetkezhettek. A vegyes házasságban született gyerekek kivétel nélkül csak katolikus vallásúak lehettek 1733 után. Ugyanebben az évben született törvény arról is, hogy a más vallásúak nem választhatóak szejmi képviselőnek, helyi bírónak. A katolikus klérus azt is elérte, hogy az 1764. évi szejm a katolicizmust elhagyókat halálbüntetéssel sújtsa. A katolikus egyház intézményi hálózata lehetővé tette a hitélet mindennapjainak „ellenőrzését”. Egy orosz statisztikai kimutatás szerint – a későbbi orosz közigazgatási egységekre vetítve – a Vilnói kormányzóságban 114, a Grodnói kormányzóságban 43, a Minszki kormányzóságban 55, a Vityebszki kormányzóságban 91, a Mogiljovi kormányzóságban 24 katolikus templom és kolostor (összesen 327), továbbá 53 kápolna működött, nem számítva a minszki, mogiljovi, vityebszki területek 88 bazilita (görögkatolikus) kolostorát.¹⁹

Georgij érsek beadványa és II. Szaniszló Ágost király elnéző (behódoló) magatartása országos felzúdulást váltott ki, a szejmi ellenzék vezetője, Kajetan Sołtyk krakkói püspök egyenesen hazaárulónak nevezte azokat, akik a szejmben a pravoszlávia mellett szót emelnek.²⁰ Az indulatok a végletekig forrtak. Mind az 1766., mind az 1767. évi szejmek napirendjének központi kérdése a disszidensek ügye volt. Olajat öntött a tűzre a disszidensek Európához intézett kiáltványa, a *Pety-cya dysydentów* (Varsó, 1766. december 3.), amelyben a lengyel–litván vallási elnyomottak segítségért fordultak a nem katolikus Oroszországhoz, Poroszországhoz, Svédországhoz, Dániához, Angliához. Konföderációk szervezésével nyomatékossították elszántságukat. 1767. március 20-án alakult meg a nagy-lengyelországi protestánsok konföderációja Toruńban porosz pártfogással, ugyanezen a napon

19 Петров, 1890. 268–278. Lengyel, azaz katolikus megközelítésben a disszidensek ügye: Lubieńska, 1911. 119–127.

20 Életről: Rudnicki, 1906. Sołtyk Rómában végezte a teológiát, 1736-tól már Gniezńóban a prímásérsekségen kanonok, 1749-ben püspökké szentelték, 1756–1759 között kijevi püspök, Zsitomir a székhelye. Nevéhez kapcsolódik a zsitomiri per, amelyben 31 zsidó férfit és 2 zsidó nőt bíróság elé állított egy lengyel nemes hároméves kislfia rituális meggyilkolásának vádjával (Rudnicki, 1906. 15–18.). A vádat 13 zsidó emberre „bizonyították”, akiket ki is végeztek „bűneikért”. 1758–1788 között krakkói püspök, a vallási disszidensek, de ezen belül is a pravoszlávok és orosz támogatóik kéréseivel szembe fordított ellensége. A szejmek ülésein izzó hangú szónoklatokkal lépett fel az „igaz hit” védelmében. 1764. augusztus 10-én azonos tartalmú levelet írt József császárnak, Mária Teréziának, Albert szász hercegnek, XV. Lajos francia királynak, III. Károly spanyol királynak, III. Emánuel szardíniai királynak, a mainzi, kölni, trieri érsek-elektoroknak, hogy segítségüket kérje a lengyel disszidensek által végveszélybe sodort Lengyelország, a lengyel katolikus egyház megmentéséhez (*niebezpieczeństwo dla kraju polskiego a katolickiego*). A Rzeczpospolita a katolikus vallásnak köszönheti régi dicsőségét, a sokféleség, a más vallásúaknak tett engedmények a hanyatlás jelei, minden szerencsétlenség okai – állította. A veszélyeztetett országnak külső segítségre van szüksége, a katolikus uralkodókon múlik a jövő, most a felelősség rajtuk van (Rudnicki, 1906. 115–117.).

a belorussziai Słuckban/Szluckban a litvániai pravoszlávok és kálvinisták konföderációja jött létre orosz támogatással.²¹

Pétervár és Berlin azonnal reagált a lengyel, litván belpolitikai fejleményekre, szükségét látva, hogy erőteljesebben hallassa szavát, mint ahogyan azt 1764. március 31-én/április 11-én és július 11/22-én tette. II. Katalin és II. Frigyes 1767. április 12/23-i dátummal a disszidensek védelmére orosz–porosz együttműködési szerződést írtak alá: mivel az utóbbi két szejmen semmi konkrétum nem született a disszidensek helyzetének javítására, ezért a szoros szövetségben álló orosz és porosz uralkodók kénytelenek követelni pártfogoltjaiknak a szabad vallásgyakorlat garantálását, az elvett templomok, kolostorok visszaadását, a pravoszláv iskolák, nyomdák alapításának engedélyezését, a katolikus egyházi bíróság hatálya alóli mentességet, a hivatalviseléshez való jog elismerését, a katolikusokat megillető jogok disszidensekre való kiterjesztését.²²

A nem katolikusok konföderációkba tömörülése természetes módon a katolikusok konföderációalkotását (Radom) is maga után vonta. A radomi konföderáció programja „az igaz hit és a Rzeczpospolita szabadságainak a védelmére”, a fennálló rend védelmére épült, következésképpen magában hordozta a királyellenességet, az erélytelen uralkodóval szembeni fellépést. Kezdeményezésére ült össze a rendkívüli szejm, ami egybeesett az orosz elképzelésekkel, mivel így kiteljesedhetett az orosz nyomás a szejm munkájára. A varsói orosz követ, Nyikolaj Repnyin erőszakos beavatkozásai miatt az ülészakjait többször is megszakított szejm az úgynevezett repnyini szejm elnevezést kapta. A pétervári kormánnyal folytatott rövid egyeztetés után az 1764–1768 között Varsóban dolgozó fődiplomata szabad kezet kapott Nyikita Panyin orosz külügyminisztertől a lengyel tiltakozás letörésére. Nem volt elég a Varsó mellett táborozó orosz katonaság fenyegető jelenléte, a követ a szejm hangadóinak a letartóztatására adott parancsot. A megvesztegethetetlen képviselőket, Kajetan Sołtyk krakkói püspököt és a „lehangosabb társait” (Józef Zaluski kijevi püspököt, Waclaw Rzewuski hetmant és fiát, Sewerynt) az orosz katonák 1767. október 13-ról 14-re virradó éjjel hálószobáikból elhurcolták. Különkülön kocsin Vilnóba szállították őket, onnan tovább Kalugába, ahol oroszországi száműzetésben éltek 1773-ig. Nem csoda, hogy a szejm – a király és a lefizetett prímásérsék (Jan Podoski) asszisztálásával – 1768. február 24-én és 26-án az elvárt dokumentumok elfogadásával zárult.

Február 24-én a megfélemlített szejm – utalva az 1686. évi szerződésre – egy újabb „örök időkre szóló barátsági szerződést” törvényesített. Oroszország és a Rzeczpospolita „a legünnepélyesebb formában állandó és örök időkre érvényes

21 A disszidensek ügyének más részletei: Salmonowicz, 2004. 65–79.; Kęder, 2004. 365–375.

22 *Собрание трактатов и конвенций*, том VI. 1883. 43–48. A szeparatív artikulusok I–II. cikkelye az Ausztriához való viszonyulást írja elő. A szerződő felek nem mulasztják el Mária Terézia „Magyarország és Csehország királynőjének” a figyelmeztetését, aki kész a lengyel ügyekbe beavatkozni. Hatni kell rá, hogy tartózkodjon ettől a gondolattól, az Európát lángba borító elképzeléstől. Nyilvánítsa ki, hogy nincs ilyen szándéka, és a disszidensek jogos követeléseit nem akadályozza. Ellenben ha nem hagy fel a lengyel katolikusok nyílt támogatásával, és netán csapatokat vezényelne lengyel földre, akkor Poroszország az Oroszországgal kötött szövetség erejénél fogva teljesíteni fogja vállalását, és nem marad semleges. Közös erővel nem engedik, hogy a lengyel béketeremtésért fáradozókat megakadályozza szándékukban.

békét, felbonthatatlan őszinte barátságot, szoros együttműködést és jószomszédságot fogadnak egymásnak” (*подтверждают наиторжественнейшим образом постоянной и вечной мир, непрерывную искреннюю дружбу, тесное согласие и доброе соседство между взаимными государствами*), és hogy a jövőben ne támadhasson félreértés és sérelem a felek között, garantálják a görögkeleti nem uniált és a protestánsok vallásainak szabad gyakorlását a Rzeczpospolita-ban (*вольное исповедание веры Греческой восточной не соединенной, и диссидентских обоего евангелического исповедания*), továbbá egyházaikat minden világi és egyházi jog megilleti a jövőben. Oroszország tiszteletben tartja a Rzeczpospolita berendezkedését, kormányzási formáját, állampolgárainak szabadságjogait, azok az alaptörvényekben rögzítetteknek megfelelően a jövőben soha nem sérülhetnek (*...кои [кардинальные законы] не могут впредь никогда нарушаемы быть*). Oroszország uralkodója a maga és utódai nevében kötelezi magát arra, hogy a Rzeczpospolita törvényeit nem sérti meg, a fenséges Rzeczpospolita egységét védelmezni fogja (*Ея Императорское Величество [...] торжественно гарантирует ей сим трактатом в вечныя времена конституцию, форму правления, вольность и законы ея, обещая свято и обязуясь за себя и преемников своих на престоле Всероссийской Империи удерживать, сохранять, и защищать Яснейшую Речь Посполитую Польскую в неприкосновенной их целости*). Külön csatolt jegyzék (I–V. art. 42§) tárgyalta a Rzeczpospolita katolikus és nem uniált görög, protestáns disszidens állampolgárainak a jogegyenlőségét.²³

Két nappal később, 1768. február 26-án a Rzeczpospolita törvényhozása „a kardinális jogok” (*Prawa kardynalne/Leges Cardinales*), vagyis a megváltoztathatatlan jogok becikkelyezésével ténylegesen egy új alkotmányt fogadott el 1573 után, azzal a lényeges módosítással, hogy az „egy testet alkotó” (*iedno ciało*) Rzeczpospolita Obojga Narodów területén (beleértve a csatolt tartományokat is, például Kurlandot) érvényben lévő jogokat ezután Oroszország és Poroszország garantálják. A nemesek azonos jogállását (*prawo rowności szlacheckiej*), azok szabadságjogait a *liberum veto*, *liberum rumpo* fenntartásával megőrzik, nem vitatják el a „nemesi ellenállás” jogát (amennyiben a király megsértené a *pacta conventat*, alattvalói mentesülnek esküjük alól: *narod od posluszeństwa... wolnym będzie*). Szükség esetén biztosítják „a szabad királyválasztást” (*electio libera*), a más vallásúak jogainak tiszteletben tartását felügyelik. A kormányzásra vonatkozóan (*Materiae Status*) – talán a félreértések elkerülése végett (?) – külön 14 artikulust illesztettek még a *corpus legum* mellé, ahol nevesítették azokat az országos ügyeket, amelyekben csakis a három rend (*stan królewski, stan senatorski, stan rycerski*) azonos állásfoglalásával (*sub unanimitate*) születhettek törvények (például az általános szejm [*sejm walny*] összehívása, adókiivetés, a hadsereg létszáma, a nemesi felkelés elrendelése [*pospolite ruszenie*], zsoldosok felfogadása, a hadi létszám módosítása, háború és béke,

23 *Трактат вечный*, 1768.

szövetségekötés külföldi országokkal, a pénz értékállóságának meghatározása, az indigenatus adományozása stb.).²⁴

A hangos ellenzék kiiktatása, Sołtyk püspök és társainak eltávolítása a politika színpadáról, az új alkotmány elfogadása tiszavirág-életű győzelemnek bizonyult. Messze a centrumtól, Podóliában, Bar városában gyülekeztek és szervezkedtek „az igazi hazafiak”, Sołtyk püspök programját (*wiara i wolność*, hit és szabadság) követve. A haza védelmére esküdtek a konföderátusok (1768. február 29., március 4.), és vállalták a fegyveres harcot a „más vallásúak és az azokat támogatók, elsősorban az orosz megszállók ellen”. A szabadságjogok visszaszerzéséért, az 1768-as végzések megsemmisítéséért és az ország függetlenségéért meghirdetett küzdelem valójában az idegen hatalmaknak engedelmessé király ellen is irányult, tehát a polgárháborút sem lehetett elkerülni. II. Szaniszló Ágost elfogadta a „hadüzenetet”, megbízható hivatalnokai (Gabriel Jan Podoski prímásérsek, Teodor Wessel kincstartó, Franciszek Wielopolski királyi udvari marsall, Władysław Gurowski nagyfejedelemi udvari marsall) késlekedés nélkül orosz katonai segítségért fordultak.

A „kardinális törvények” gyakorlati kivitelezése, vagyis a Rzeczpospolita rendjének megőrzése, fenntartása a külső erők (a szomszédos országok) bekapcsolásával hamarosan aktuálissá vált.²⁵ Az Adam Krasinski podóliai püspök és a Pułaskiak (József, a bari konföderáció marsallja és fiai: Franciszek, Kazimierz, Antoni) vezette bariak fellépése sikerrel kecsegtetett, mivel az Orosz Birodalom kétfrontos háborúra kényszerült. Az Oszmán Birodalom a lengyelek kérésére, de a franciák ösztönzésére háborút indított Oroszország ellen, arra hivatkozva, hogy az orosz katonaság lengyelországi jelenléte, a bariakkal zajló összecsapások a török–krími határokat, az iszlám országok biztonságát veszélyeztetik.

Pétervár a háború eszkalálódásától tartva – az 1764. évi orosz–porosz szövetségi szerződést az újabb körülményekhez igazítva – az 1769. április 12/23-án kötött, titkos védelmi szerződéssel (*alliance defensive*) biztosította magát.²⁶ A 14 artikulusból, 6 titkos artikulusból és egy szeparatív artikulusból álló dokumentum titkos cikkelyei (II–IV. artikulus) taglalták a szerződő felek igazi kötelezettségeit. Ha az orosz felet támadás éri a törökök, a krímiek, a lengyelek részéről, ha a poroszokat megtámadná Szászország vagy Svédország (akár a Weseren túl, akár Pomerániában, akár Poroszországban), akkor kölcsönösen 10-10 ezer gyalogossal, két-kétezer lovassal támogatják egymást. A hadi felszerelésről a segítő fél, a szállásról és élelmezésről a megsegített fél gondoskodik. Pétervár és Berlin közös érdeke – szögezték le –, hogy biztosítsák a Rzeczpospolita belső békéjét, a lengyel alkotmányosságot, a lengyel királyok szabad választását, mert az Európa békéjét is jelenti. A „lengyelkérdés” az európai béke vagy háború kérdésévé lépett elő. Ez a tézis szolgált 1772-ben az önigazolás alapjául, mely szerint a Rzeczpospolita első felosztása nem volt más, mint egy preventív lépés az európai háború elkerülésére.

24 *Volumina Legum*, tom VII. 1860. 276–284. Az alkotmányozás kérdésköréhez lásd: Hüppe, 1894. 119–232., leginkább a *Királyi hatalom és az Országgyűlés és nemzet* című fejezeteket.

25 Кречетников, 1863. 97.; Grodziski, 2003. 446. (az összecsapások térképi megjelenítése).

26 *Собрание трактатов и конвенций*, том VI. 1883. 51–57. (14 cikkely), 57–64. (titkos cikkelyek), 64. (szeparatív cikkely).

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bömelburg

2013 Bömelburg, Hans-Jürgen: Die Politik Friedrichs II. gegenüber Polen-Litauen. In: *Friedrich II. und das östliche Europa. Deutsch-polnisch-russische Reflexionen*. Hrsg. v. Kurilo, Olga. Berlin, 2013. 13–44.

Gebei

2009 Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 4. sz. 903–939.

Grodziski

2003 Grodziski, Stanisław: *Polska w czasach przełomu (1764–1815)*. Kraków, 2003. (Wielka Historia Polski. Tom 3.)

Hüppe

1894 Hüppe, Siegfried: *A lengyel alkotmány története*. Bp., 1894.

Kęder

2004 Kęder, Wojciech: Kryzys wokół sprawy dysydenckiej a sprawa suwerenności Rzeczypospolitej w latach 1764–1767 w świetle dokumentów papieskiego Sekretariatu Stanu. In: *Rzeczpospolita wielu wyznań. (Materiały z międzynarodowej konferencji, Kraków, 18–20 listopada 2002.)* Red.: Kaźmierczyk, Adam et al. Kraków, 2004. 365–375.

Konopczyński

1947 Konopczyński, Władysław: *Fryderyk Wielki a Polska*. Poznań, 1947. (Prace Instytutu Zachodniego, 9.)

Кречетников

1863 Журнал генерал-майора и кавалера Петра Никитича Кречетникова, главного командира корпуса Ея Императорского Величества, о движении и военных действиях в Польше в 1767 и 1768 годах. In: *Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете*, 1863. Июль-Сентябрь. Книга третья, часть II. 1–205.

Lobkowitz

1901 Fürst Lobkowitz an Fürst Kaunitz. St. Petersburg, 1 May 1761. In: *Сборник Российского Исторического Общества*, том 109. (1901) 44–45.

Łubieńska

1911 Łubieńska, Maria Cecylia: *Sprawa dysydencka 1764–1766*. Warszawa–Kraków, 1911.

Носов

1999 Носов, Б. В.: Русская политика в диссидентском вопросе в Польше 1762–1766 гг. In: *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*. Отв. ред.: Носов, Б. В. Москва, 1999. 20–101.

Петров

1890 Петров, Николай Иванович: *Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края*. Санкт-Петербург, 1890.

ПСЗ

1830 *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*. Том 1. 1649–1675. Том 2. 1676–1688. Санкт-Петербург, 1830.

Rudnicki

1906 Rudnicki, Kazimierz: *Biskup Kajetan Sołtyk 1715–1788*. Kraków, 1906. (Monografie w zakresie dziejów nowożytnych, 5.)

Salmonowicz

2004 Salmonowicz, Stanisław: Protestanci i katolicy w jednym mieście. *Casus Torunia w XVI–XVIII wieku*. In: *Rzeczpospolita wielu wyznań. (Materiały z międzynarodowej konferencji, Kraków, 18–20 listopada 2002.)* Red.: Kaźmierczyk, Adam et al. Kraków, 2004. 65–79.

Staszewski

1996 Staszewski, Jacek: *August III. Kurfürst von Sachsen und König von Polen. Eine Biographie*. Berlin, 1996.

Сборник архивных документов

1992 *Сборник архивных документов*. Составители: Сазонов, А. А. – Герасимова, Г. Н. et al. Москва, 1992.

Собрание трактатов и конвенций

1874–1883 *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами*. Том 1. *Трактаты с Австриею, 1648–1762*. Том V. *Трактаты с Германиею, 1656–1762*. Том VI. *Трактаты с Германиею, 1762–1808*. Составил: Мартенс, Фридрих-Фромгольд. Санкт-Петербург, 1874, 1880, 1883.

Theatrum Europaeum

1718 *Theatrum Europaeum*. Theil XVII. *Oder Außführlich fortgeführte Friedens- und Kriegs-Beschreibung. (...) vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten vorgegangen (...)*. Zusammen getragen und beschrieben (...) und verlegt, Durch weyland Carl Gustav. Franckfurth am Mayn, 1718.

Theatrum Pacis

1684 *Theatrum Pacis, hoc est: Tractatum atque Instrumentorum praecipuorum, ab inde MDCXLVII. ad MDCLX. usque, in Europa initorum et conclusorum collectio*. Ed.: Peller, Christoph. Nürnberg, MDCLXXXIV.

Трактат вечный

1768 *Трактат вечный между Всероссийскою империею и Речью Посполитою Польскою*. Санктпетербург, 1768.

Traktaty polsko-austriackie

1985 *Traktaty polsko-austriackie z drugiej połowy XVII wieku*. Opracował, wstępem i przypisami opatrzył Zbigniew Wójcik. Warszawa, 1985.

Volumina Legum

1860 *Volumina Legum. Prawa, konstytucye y przywileie Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech koronnych od Seymu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone*. Tom IV. 1641–1668. Tom VII. 1764–1768. Petersburg, 1860.

Wójcik

1959 Wójcik, Zbigniew: *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*. Warszawa, 1959.

SÁNDOR GEBEI

RUSSIAN-PRUSSIAN IDENTITY OF INTEREST IN THE FIRST TERRITORIAL MUTILATION
OF THE RZECZPOSPOLITA

The failures of the Polish-Lithuanian state in the 17th century gave rise to the 18th century Russian-Prussian identity of interest at the expense of the Rzeczpospolita. It was then that the great power of the Rzeczpospolita (*Res Publica Utriusque Nationis*) was finally sacrificed. The military defeats of "Little Northern War" (1655-1660, the *potop*), the "Thirty Years' War in East-Europe" 1654-1686 and "Great Northern War" 1700-1721, and their political consequences ended the Polish-Lithuanian state's great power. Its domestic political life came under the ever-increasing influence of Russia and Prussia. The last election of the Polish king (1764) and the years of the reign of Stanisław Poniatowski prove that the aggressiveness of the neighbouring "countries of black eagles" intensified against the Rzeczpospolita. Their declared cooperation was based on demanding religious and civil rights of non-Catholic Polish subjects (e.g. treaties of 1764, 1768, 1769). The "Polish question" as the common interest of Petersburg, Berlin, supplemented by the accession of Vienna in 1772, is proof that this was the only way to protect Europe from another war. In their point of view the territorial mutilation of the Rzeczpospolita in 1772 was, mere a preventive step to avoid a European catastrophe.

CONTENTS

Imperial Expansion in Central Europe: The First Mutilation of the Rzeczpospolita, 1772 (Miklós Mitrovits)	1
<i>Studies</i>	
Éva Ring: The Confederation of Bar and the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	5
Sándor Gebei: Russian–Prussian Identity of Interest in the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	43
György Bebesi: The First Mutilation of Poland from the Perspective of Russian Imperial Foreign Policy	57
Patrik Dinnyés: Difference of Opinion between Mother and Son on the First Territorial Mutilation of the Rzeczpospolita	67
Ferenc Tóth: The Efforts of French Diplomacy in order to Save the Rzeczpospolita	83
Brigitta Kinga Schwéd: The First Partition of Poland in the Light of the Balance-of-Power Discourse in Contemporary Opinion Pieces of London Weeklies	99
Beáta Varga: The Integration of Galicia into the Habsburg Monarchy: The Situation of the Eastern Galician Ruthenians between 1772–1918	121
Krisztina Kurdi: The Transformation of Jewish Self-Government after the First Mutilation of Poland	139
<i>Book Reviews</i>	
Barbara of Cilli: A Hungarian, Holy Roman, and Bohemian Queen (Máté Urbán)	161
The Financial Background of Education in the Middle Ages and the Early Modern Period (Máté Urbán)	168
The Dangerous Relationship between North and South, or the Birth of Italy (Zita Kovács)	172

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

